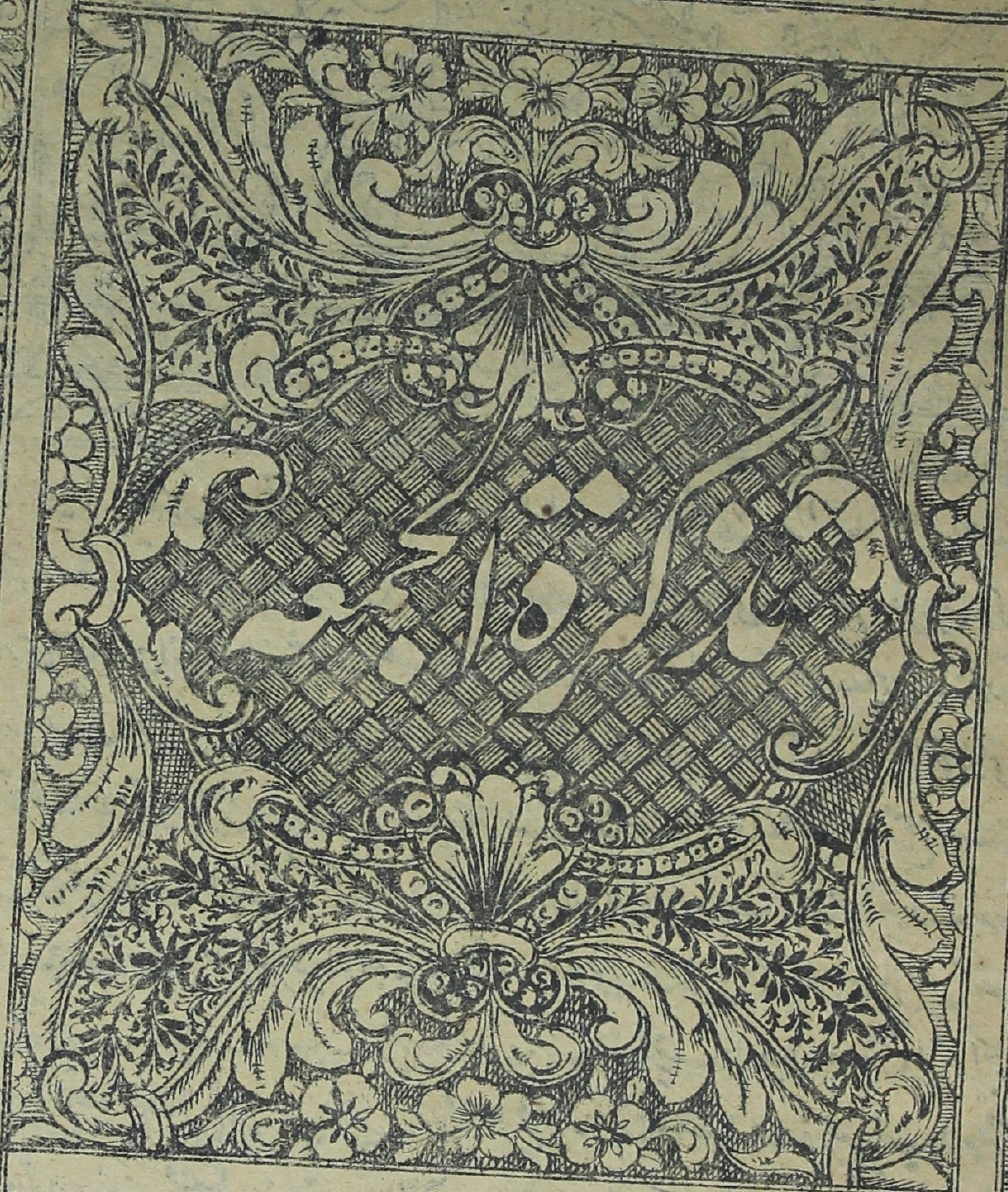
بعون صانع مکین و مکان فضل خلاق زمین و زمان

در مطبع نامی منشی نولکشور بطبع رنگین مقبول جهان شد

بسم الله الرحمن الرحیم

حامداً و مصلیاً و مسلماً پس ازین فقیر حقیر خادم الطلبه المفتقر الی الله العلام محمد عبد السلام عفی عنه متوطن
قصبه هنسوه ضلع فتحپور بخدمت برادران اهل اسلام خصوصاً فضلا و علمائی ذوی الاحترام عرض مینماید که درین زمان
بسیاری از جاهلان از تهاون و شامت نفس و اکثر ایشان بموجب فتوای بعضی علمای این زمانه که در ملک دار الحرب
جمعه جائز نیست یا آنکه برای صحت ادای جمعه مصر و سلطان شرط است و مصر آنست که در وی قاضی و مفتی بود که اقامت
حدود و تنفیذ احکام نماید و این هر دو شرط فی زماننا که عملداری کفار است مفقود اند فلهذا جمعه صحیح نیست جمعه را که فرضیت او
از نص قطعی ثابت ست بلا عذر عمداً ترک کرده اند و بعضی از ایشان در صورت اقامت جمعه نیز در تذبذب افتاده
بعد از جمعه چهار رکعت فرض ظهر احتیاطی بفتوای همین علما ادا می سازند پس بمشاهدهٔ این حال این مختصر را در چند
اوراق تحریر کرده بر سه ابواب و هر باب را بر دو فصل و بر یک خاتمه ترتیب دادم و موسوم به **تذکرة الجمعه** کردم
باب اول فصل اول در بیان فرضیت جمعه **فصل دوم** در بیان فضیلت روز جمعه **باب دوم فصل اول**
در بیان ثواب نماز جمعه **فصل دوم** در بیان تهدید و تشدید بر ترک جمعه **باب سوم فصل اول** در بیان
اشتراط مصر **فصل دوم** در بیان اشتراط سلطان **و خاتمه** در بیان گزاردن فرض ظهر بعد از جمعه احتیاطی

باب اول فصل اول تذکره در بیان فرضیت جمعه باید دانست که جمعه فرض عین ست و فرضیت وی بنص
قطعی ثابت ست یا ایها الذین آمنوا اذا نودی للصلوة من یوم الجمعة فاسعوا الی ذکر الله الآیه شیخ عبد الحق محدث دهلوی
رحمه الله در ترجمهٔ مشکوة تحریر می فرمایند که مراد از ذکر الله صلوة جمعه است یا خطبهٔ وی و وجوب خطبه مستلزم وجوب جمعه است
کذا قالوا و مذکور در تفاسیر آنست که مراد خطبه و صلوة هر دو است چه ذکر هر دو را شامل ست و بر هر دو صادق انتهی

وبحدیث ہم فرضیت وی ثابت است عن جابر بن عبد اللہ رضی اللہ تعالی عنہ قال خطبنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
فقال یا ایہا الناس توبوا الی اللہ قبل ان تموتوا الی ان قال واعلموا ان اللہ قد افترض علیکم الجمعة فی مقامی ہذا
فی یومی ہذا فی شہری ہذا من عامی ہذا الی یوم القیمة فمن ترکہا فی حیاتی او بعدی ولہ امام عادل او جائر
استخفافا بہا او جحودا بہا فلا جمع اللہ لہ شملہ ولا بارک لہ فی امرہ الا ولا صلوة لہ ولا زکوة لہ ولا حج لہ و
لا صوم لہ ولا بر لہ حتی یتوب فمن تاب تاب اللہ علیہ الحدیث رواہ ابن ماجة پس ازین حدیث مستفاد شد
کہ جمعہ تا قیامت جاری خواہد ماند و فرضیت وے مدام باقی ست و ہر کہ از راہ استخفاف وجحود ترک
خواہد کرد نماز وغیرہ وی مقبول نیست تا آنکہ توبہ کند شیخ عبد الحق دہلوی در شرح سفر السعادت می نویسند
کہ اگر مراد حقیقت جحود واستخفاف اوست آن خود کفری ست صریح وہیچ عبادت با کفر مقبول وصحیح نبود مگر توبہ
ورجوع باسلام واین ظاہر ست چندان احتیاج بہ بیان ندارد وظاہر آنست کہ جحود واستخفاف در عمل مراد بود بعدم
مواظبت ومداومت گویا ترک کردن وتکاسل نمودن ایہامی بانکارہ استخفاف دارد وبرین تقدیر ذکر عدم قبول
عبادت تغلیظ وتشدید باشد بر ترک جمعہ وانیمعنی اشبہ واقرب می نماید واللہ اعلم انتہی ظاہر استدلال حنفیہ در
اشتراط سلطان ہمین حدیث معلوم می شود **فصل دوم تذکرہ** دربیان فضیلت روز جمعہ احادیث درین
باب بسیار وارد اند درینجا یک حدیث تیمنا مذکور می شود عن ابی لبابہ بن عبد المنذر رضی اللہ تعالی عنہ قال
قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان یوم الجمعة سید الایام واعظمہا عند اللہ وہو اعظم عند اللہ من یوم الاضحی ویوم الفطر فیہ
خمس خلال خلق اللہ فیہ آدم واہبط اللہ فیہ آدم الی الارض وفیہ توفی اللہ آدم وفیہ ساعة لا یسأل اللہ فیہا العبد شیئا
الا اعطاہ ما لم یسئل حراما وفیہ تقوم الساعة ما من ملک مقرب ولا سماء ولا ارض ولا ریاح ولا جبال ولا بحر الا وہن یشفقن
من یوم الجمعة رواہ ابن ماجة **باب دوم فصل اول تذکرہ** درباب ثواب نماز جمعہ احادیث درینباب بسیار
وارد اند درینجا یک حدیث تیمنا مذکور می شود عن ابی ہریرة رضی اللہ تعالی عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
اذا کان یوم الجمعة وقفت الملئکة علی باب المسجد یکتبون الاول فالاول ومثل المہجر کمثل الذی یہدی بدنة ثم کالذی یہدی
بقرة ثم کبشا ثم دجاجة ثم بیضة فاذا خرج الامام طووا صحفہم ویستمعون الذکر متفق علیہ **فصل دوم تذکرہ** احادیث
درباب تہدید وتشدید بر ترک نماز جمعہ بسیار وارد اند درینجا یک حدیث از سفر السعادت تیمنا مذکور می شود عن ابن عباس
ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال من ترک الجمعة من غیر ضرورة کتب منافقا فی کتاب لا یمحی ولا یبدل وفی
بعض الروایات ثلثا رواہ الشافعی **باب سوم فصل اول تذکرہ** دربیان اشتراط مصر در ہدایہ می نویسد ولا تصح
الجمعة الا فی مصر جامع او فی مصلی المصر ولا تجوز فی القری لقولہ علیہ السلام لا جمعة ولا تشریق ولا فطر ولا اضحی الا فی مصر جامع والمصر
الجامع کل موضع لہ امیر وقاض ینفذ الاحکام ویقیم الحدود وہذا عن ابی یوسف رحمہ اللہ وعنہ انہم اذا اجتمعوا فی

اکبر مساجدہم لم یسعہم والاول اختیار الکرخی وہو الظاہر والثانی اختیار البلخی انتہی بحر العلوم مولانا عبد العلی
مرحوم در ارکان اربعہ میفرمایند اختلف الروایات فی مذہبنا ففی ظاہر الروایۃ ہو بلدۃ بہا امام وقاض یصلح لاقامۃ
الحدود وفی فتح القدیر بلدۃ فیہا سکک واسواق ووال ینصف المظلوم من الظالم وعالم یرجع الیہ فی الحوادث وہذا اخص و
حملوا قول امیر المومنین علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ علی ما رواہ عبد الرزاق لاتشریق ولاجمعۃ الا فی مصر جامع علی احد ہذین التردیدین
فان المصر الجامع لایکون الا ہذا شانہ وعلی التفسیر الاول المصر الذی والیہ کافر لاتجب فیہ الجمعۃ وعلی التفسیر الثانی
لاتجب فی المصر الذی والیہ ظالم لاینصف المظلوم من الظالم ویرد ہذین التردیدین ان الصحابۃ والتابعین لم یترکوا
الجمعۃ فی زمان یزید الشقی مع انہ لاشبہۃ فی انہ کان من اشد الناس ظلما بالاجماع لانہ ہتک حرمۃ اہل البیت
ولقی مصرا علیہ ولم یمر علیہ وقت الا کان ہو بصدد الظلم من اباحۃ دماء الصحابۃ الاخیار واما انتصاف المظلوم من
الظالم فبعید منہ کل البعد فافہم وفی روایۃ الامام ابی یوسف رح المصر موضع یبلغ المقیمون فیہ عددا لایسع اکبر مساجدہ ایاہم
فی الہدایۃ ہو اختیار البلخی وبہ افتی کثیر من المشائخ لما راوا فساد اہل الزمان والولاۃ فان شرط اقامۃ الحدود وانتصاف
المظلوم من الظالم ینفی وجوب الجمعۃ مع انہا من شعائر الاسلام ونحن نقول قد وقع التہاون فی اقامۃ الحدود وانتصاف
المظلوم من الظالم فی امارۃ بنی امیۃ بعد وفات معاویۃ الا فی زمان عمر بن عبد العزیز قدس سرہ وفی امارۃ بعض العباسیہ
ولم یترک الجمعۃ احد من الصحابۃ والتابعین ومن تبعہم فعلم انہما لیسا بشرطین فان قابل الفتوی فی مذہبنا الروایۃ المختارۃ
للبلخی انتہی بالجملہ از ہر دو عبارت منقولہ استفادہ شد کہ برای مصر جامع از ابی یوسف رحمہ اللہ دو روایت ست
اول مختار کرخی و دوم مختار بلخی ونیز از عبارت اخیر مستنبط می شود کہ روایت بلخی قوی و مرجح ست کہ موافق و مطابق ست
بعمل سلف صالحین از صحابہ وتابعین وتبع تابعین و مصداق این روایۃ جابجا در بلاد و قصبات یافتہ می شود و روایت
کرخی ضعیف و مرجوح بر آید کہ خلاف ست بعمل سلف صالحین بنابرین اکثر فقہائے حنفیہ از مسلک کرخی رجوع کردہ مسلک
بلخی را اختیار کردہ اند و او را مفتی بہ قرار دادہ اند چنانچہ از در مختار نیز واضح می شود ویشترط لصحتہا سبعۃ اشیاء الاول
المصر وہو ما لایسع اکبر مساجدہ اہلہ المکلفین بہا وعلیہ فتوی اکثر الفقہاء مجتبی لظہور التوانی فی الاحکام انتہی در بحر الرائق نوشتہ
وعلیہ فتوی اکثر الفقہاء وقال ابو شجاع ہذا احسن ما قیل فیہ وفی الولوالجیۃ وہو صحیح انتہی و در شرح وقایہ گوید وانما اختار ہذا
دون التفسیر الاول لظہور التوانی فی احکام الشرع لاسیما فی اقامۃ الحدود فی الامصار انتہی و در رد المحتار حاشیہ در مختار
می نویسد وقدمہ فی الدرر علی القول الآخر وظاہرہ ترجیحہ انتہی پس بملاحظہ این روایات معتبرہ کہ بمذہب بلخی ہویدا است ہمچنانکہ
درین زمانہ پر فتنہ و فساد و ظلمت و کفر کہ نام و نشان از اقامت حدود و تنفیذ احکام شرع و انتصاف مظلوم از ظالم
اصلا پیدا نیست اختیار کردن مسلک بلخی از اہم مہمات واجب و لازم آمد و قابل فتوی در مذہب ما ہمین روایت مختار
خواہد گردید میگویم صاحب رد المحتار بر قول صدر الشریعۃ وانما اختار ہذا دون التفسیر الاول الخ نظر کردہ حیث قال ترزیف

لہ الولاۃ زمرہ الانصاف ۱۲

صدر الشریعة له عند اعتذاره عن صاحب الوقایة حیث اختار الحد المقدم لظهور التوانی فی الاحکام فزیف بان المراد القدرة علی اقامتها وعلی ما صرح به فی التحفة عن ابی حنیفة رحمه الله عنه بلدة کبیرة فیها سکک واسواق ولها رساتیق وفیها وال یقدر علی انصاف المظلوم من الظالم بحشمته وعلمه او علم غیره یرجع الناس الیه فیما یقع من الحوادث وهذا هو الاصح انتهی الا ان صاحب الهدایة ترک ذکر السکک والرساتیق لان الغالب ان الامیر والقاضی الذی شانه القدرة علی تنفیذ الاحکام واقامة الحدود لا یکون الا فی بلد کذلک قوله یقدر الخ وفی التعبیر بیقدر رد علی صدر الشریعة کما علمته وفی شرح الشیخ اسمعیل عن الدهلوی لیس المراد تنفیذ جمیع الاحکام بالفعل اذ الجمعة اقیمت فی عهد اظلم الناس وهو الحجاج وانه ما کان ینفذ جمیع الاحکام بل المراد والله اعلم اقتداره علی ذلک اقول ویؤیده انه لو کان الاخلال بتنفیذ بعض الاحکام مخلا بکون البلد مصرا علی هذا القول الذی هو ظاهر الروایة لزم ان لا تصح الجمعة فی بلدة من بلاد الاسلام فی هذا الزمان بل فیما قبله من ازمان فتعین کون المراد الاقتدار علی تنفیذ الاحکام ولکن ینبغی ارادة اکثرها والا فقد یتعذر علی الحاکم الاقتدار علی تنفیذ بعضها بمنع من ولاه کما یقع فی ایام الفتنة من تعصب سفهاء البلد بعضهم علی بعض او علی الحاکم بحیث لا یقدر علی تنفیذ الاحکام فیهم لانه قادر علی تنفیذها فی غیرهم و فی عسکره علی ان هذا عارض فلا یعتبر انتهی بلفظه

ملخصا حاصلش بطور خلاصه اینست آنچه صدر الشریعة تفسیر اول را بسبب ظهور توانی وتهاون در احکام تزئیف کرده وعذرے از طرف صاحب وقایه پیش نمود که اختیار کردن وی حد مقدم را باین سبب مذکورست آن تزئیف وی خود مزیف ست باآنکه مراد ازان قدرت ست بر اقامت حدود واجرائے احکام چنانچه از ابو حنیفه رح مروی ست انه بلدة کبیرة الخ نه آنکه تنفیذ جمیع احکام بالفعل مراد باشد زیرا که جمعه اقامت یافت در زمان حجاج که ظالم تر ازو وی کسی نبوده و پر ظاهرست که وی تعمیل جمیع احکام نمیکرد بلکه مراد والله اعلم اقتدار وی ست بران ولیکن لائق آنست که اکثر احکام مراد دارند بالجمله آنچه صاحب ارکان اربعه مسلک کرخی را بسبب تهاون اقامت حدود واجرائے احکام وانتصاف مظلوم از ظالم که مراد از ایشان ازان اقامت واجرای حدود وانتصاف بالفعل ست تضعیف وتزئیف کرد خود مزیف گردید بآن تقریر که صاحب رد المحتار نمود وقوت وترجیح این مسلک بهمین تقریر بوضوح انجامید وموافق ومطابق بعمل سلف صالحین از صحابه وتابعین وتبع تابعین گردید زیرا که والیان که در زمان ایشان بوده اند همه قادر بودند بر اقامت وغیره اگرچه بالفعل آن امور از ایشان جاری نبوده باشند پس معلوم شد که درینباب اقتدار شرط است نه جریان بالفعل بالجمله رجوع کردن از مسلک کرخی وعمل بمسلک بلخی بعلت تهاون اقامت اعتباری ندارد ودرین زمانه نیز والیان صاحب اقتدار که بر اقامت وغیره ایشان را قدرت حاصل باشد بفضله تعالی در ملک عرب وعجم وهند موجود اند الغرض هر دو روایت که در تفسیر مصر جامع از ابی یوسف رح آمده مقبول ومعتبر بر آمدند وعمل بر هر دو ممکن ست باین طریق که جائیکه اقامت جمعه بلا سلطان وامر وی ممکن نباشد در آنجا مسلک کرخی اختیار باید نمود ورنه در جمعه نقصان وخلل واقع خواهد شد ازینجاست که سلطان وامر وی را درین باب شرط صحت نوشته اند متقدمین فقهاء حنفیه بهمین سبب که از

ظاهر الروایة است اختیار کرده اند و در جائیکه حاجت بسلطان و امر وی درینباب نیست در انجا مسلک بلخی
بعمل باید آورد که درین مسلک اجماع مسلمانان شهر کافی ست **فصل دوم تذکره در بیان اشتراط سلطان** در
ارکان اربعه تحریر میفرمایند ومنها السلطان او امره باقامة الجمعة عند الحنفیة خاصة لا عند الشافعیة فانهم یقولون اذا
اجتمع مسلموا البلدة وقدموا اماما وصلوا الجمعة خلفه جازت الجمعة والماموربین قبل السلطان افضل ولم اطلع علی دلیل یفید
اشتراط امر السلطان وما فی الهدایة لانها تقام بجماعة عسی ان تقع المنازعة فی التقدم والتقدیم لان کل انسان یطلب
لنفسه رتبة فلابد من امر السلطان لیدفع هذه المنازعة فهذا رای لا یثبت للاشتراط لاطلاق نصوص وجوب الجمعة ثم
هذه المنازعة تندفع باجماع المسلمین علی تقدیم واحد کما ان رتبة السلطان یطلبها کل احد من الناس فعسی ان تقع
المنازعة فلا یصح نصب السلطان لکن تندفع هذه المنازعة باجماع المسلمین علی تقدیم واحد فکذا هذا و کما فی جماعة الصلوة
عسی ان تقع المنازعة فی تقدیم رجل لکن تندفع باجماع المصلین فکذا فی الجمعة ثم الصحابة اقاموا الجمعة فی زمان فتنة بلوه
امیر المؤمنین عثمانؓ وکان هو اماما حقا محصورا ولم یعلم انهم طلبوا الاذن فی اقامة الجمعة بل الظاهر عدم الاذن لان هولاء
الاشقیاء من اصحاب الشر لم یرضوا ذلک فعلم ان اقامة الجمعة غیر مشروطة عندهم بالاذن ولعل بهذه الواقعة رجع المشائخ
عن هذا الشرط فیما تعذر الاستیذان وافتوا بانه ان تعذر الاستیذان من الامام فاجتمع الناس علی رجل یصلی بهم کما
فی العالمگیریة ناقلا عن التهذیب انتهی حاصل تقریر صاحب ارکان اربعه اینست که بر اشتراط امر سلطان دلیلی که
مفید اشتراط باشد در علم ما یافته نمی شود و انچه صاحب هدایه وقوع منازعت را علت برای اشتراط قرار داده ست
این محض رای ست که ازین اشتراط ثابت نمی شود بنا بر اطلاق نصوص جمعه و تدافع این منازعت موقوف بر وجود
سلطان نیست بلکه تدافع آن باتفاق مردم هم که یکی را امام قرار دهند می تواند شد و نیز وقوع منازعت فقط منحصر در
امر اقامت جمعه نیست بلکه وقوع آن در دیگر امور نیز محتمل ست چنانکه در رتبه سلطان که هر شخص از مردم میخواهد که مارا
رتبه سلطان حاصل شود و درینباب منازعت میکنند پس برای رفع این منازعت تعیین سلطان صحیح نمی گردد بلکه
رفع آن باتفاق مردم که یکی را از قوم خود سلطان قرار دهند ممکن ست پس همچنین ست در اقامت جمعه
که یکی را از قوم امام معین کنند و چنانکه در جماعت نماز هم همین منازعت محتمل ست که در تقدیم شخصی واقع گردد پس تدافع آن باتفاق
مصلیان می تواند شد پس همچنین ست در اقامت جمعه و انچه مولانا می نویسند که مارا علم بر دلیل اشتراط امر سلطان نیست این
نفی بحسب علم خود کرده اند ورنه از حدیث ابن ماجه که وله امام عادل او جائر که در باب اول مذکور ست اشتراط ثابت می شود
و نیز از تقریر مولانا مستفاد شد اشتراط سلطان و امر وی در باب اقامت جمعه خاص ست نزد حنفیه و نزد شافعیه شرط نیست
اجماع مسلمانان شهر کافی ست و نیز مشائخ حنفیه در صورت تعذر استیذان از سلطان ازین شرط رجوع کرده اکتفا باجماع
نموده اند چنانکه روایتهای دیگر هم برین دلالت دارند و در جامع الرموز می نویسد والسلطان ای الخلیفة ای الوالی

الذی لیس فوقه وال عادلا کان او جائرا وقیل یشترط العدالة کما فی قاضیخان والاطلاق مشعر بان الاسلام لیس بشرط وهذا
اذا امکن استیذانه والا فالسلطان لیس بشرط فلو اجتمعوا علی رجل وصلوا جاز کما فی الجلالی وغیره انتهی وازین روایة مفهوم
شد که اسلام در سلطان شرط نیست زیرا که در کتب فقه لفظ سلطان مطلق آمده وقول باشتراط عدالت در سلطان
ضعیف ست که خلاف ست بحدیث شریف که وله امام عادل او جائر ودر عالمگیری می نویسد فان لم یکن ثمه واحد
منهم واجتمع الناس علی رجل فصلی بهم جاز کذا فی السراجیة انتهی ودر فتاوی قاضی خان نوشته الامام اذا منع اهل مصر
ان یجمعوا لم یجمعوا الی ان قال هذا اذا نهی متعنتا او اضرارا بهم فلهم ان یجتمعوا علی رجل یصلی بهم الجمعة انتهی ودر در مختار نوشته
ولنصب العامة الخطیب غیر معتبر مع وجود من ذکر اما مع عدمهم فیجوز للضرورة انتهی ودر کفایه شرح هدایه گوید وقال
الشافعی السلطان لیس بشرط لما روی عن عثمان رضی الله تعالی عنه حین کان محصورا صلی علی رضی الله تعالی
عنه الجمعة بالناس ولم یروا انه صلی بامر عثمان قلنا یحتمل انه فعل ذلک بامر عثمان والمحتمل لا یصلح حجة ولو فعل بغیر اذنه انما
فعل لان الناس اجتمعوا علیه وعند ذلک یجوز لان الناس احتاجوا الی اقامة الفرض فاعتبر اجماعهم انتهی بالجمله ازین
روایتها مستنبط می شود که تعذر استیذان بچند وجه ثابت خواهد شد اول آنکه کسیکه احق باقامت جمعه است مانند سلطان
یا نائبش در آنجا موجود نبود دوم آنکه سلطان از راه عناد وضرر رسانی مردم را از اقامت جمعه مانع آید سوم آنکه
سلطان در ایام فتنه محصور بود پس در صورتها باعث تعذر استیذان مردم را میرسد که بلا اذن سلطان اقامت جمعه
نمایند وبرای صحت تادیه جمعه این اجماع کافی ومعتبر خواهد شد وقطع نظر ازین تعذر استیذان وعدم تعذر روی دران
صورت متصور خواهد شد که دستور استیذان از سلاطین وقت رائج ومتعارف بوده وپر ظاهر ست که درین زمانه
بلکه پیش ازین بزمانهای دراز چون ملاحظه کرده می شود این دستور یکقلم موقوف ست مسلمانان بطور خود
باتفاق یکدیگر اقامت جمعه در بلاد وقصبات وقری می نمایند سلاطین را درینباب هیچ مزاحمت نیست پس درینصورت
چه حاجت ست بسلطان وامروی موید همین ست آنچه مولانا رفیع الدین دهلوی علیه الرحمة در استفتای بعد تحقیق حد
دار الحرب می فرمایند باقیماند سخن در جواز جمعه تحقیقش آنست که در اصل جمعه یکجا می باید ودر شهرهای بسیار کلان دوجا
تجویز کرده اند پس بنابرین دستور اذن حاکم لازم آمد زیرا که در تعیین مکان وامام اهل جاه وعزت مناقشه می کنند و
چون دستور مسلمانان از صدها سال برهم زده حاجتی بامام واذن او نیست ومعهذا در فتاوی عالمگیری تعمیم امام
نموده که اگر مسلمانان شهر یکی را در امور دینی مطاع ومتبوع سازند در اقامت جمعه کفایت ست واز روی تواریخ
دریافت می شود که اهل ما وراء النهر وعراق وعجم در وقت چنگیزی نماز جمعه بعد ازین ترک نکرده اند بنابرین درجائیکه
شروط دیگر متحقق باشد از نقصان والی اهل اسلام جمعه باطل نگردد انتهی بقدر الحاجة بالجمله جمعه را که از عمده شعائر اسلام ست
وفرضیت وی بنص قطعی ثابت ست بهرحال وبهر تقدیر ادا باید کرد محض بفقدان بعض شروط بزعم خود که بدلائل ظنیه ثابت ست

ترک کردن امر قطعی را خیلی نافهمی وضعف ایمانی ست در ینجا قدری عبارت شرح سفر السعادت که مفید مطلب ست منقول
می شود مصنفش حضرت شیخ عبد الحق دهلوی علیه الرحمة میفرمایند که وشاهد بر آنکه تعیین روز جمعه ازین امت باجتهاد بود
حدیث عبد الرزاق را آورده اند که باسناد صحیح از ابن سیرین روایت کرده وشیخ ابن حجر او را در شرح بخاری آورده
که جمعه کرد انصار در مدینه پیش از قدوم آنحضرت رسالت پناه صلی الله علیه وآله وسلم وپیش از نزول قرآن بدان گفتند
که چون یهود را روزیست که مجتمع می شوند وروی در هر هفته ونصاری را نیز روزیست مانند آن ما نیز بگردانیم روزی را که
مجتمع شویم در روی وذکر کنیم مولی تعالی را ونماز بگذرانیم در روی وبجا آریم وظیفه شکر وعبادت را پس یوم العروبه که نام
قدیم روز جمعه است برای آن تعیین کردند وبر اسعد بن زراره که از روساهی انصار بود وپیش از قدوم حضرت بمدینه
بشرف اسلام مشرف شده بود آمدند وی بایشان نماز گزارد واجتماع نمود بعد ازان قرآن نازل شد که اذا نودی
للصلوة من یوم الجمعة الخ پس این حدیث دلالت کرد که صحابه روز جمعه را باجتهاد تعیین واختیار کردند انتهی بدانکه
اقامت از اسعد بن زراره جمعه را پیش از قدوم حضرت بمدینه واجتماع صحابه بر آن صحیح ست واحمد وابو داود و
ابن ماجه از حدیث کعب بن مالک اخراج کرده که اول کسیکه گزارد با ما جمعه را پیش از قدوم حضرت رسول صلی الله
علیه وسلم در مدینه اسعد بن زراره بود واکثر برانند که فرضیت روز جمعه در اول قدوم حضرت شد وآنحضرت بعد از اقامت
سه روز بقبا روز جمعه قصد در آمدن مدینه مطهره کرده هم در میان راه نماز جمعه گزارد بریں تقدیر اجتماع صحابه در روز جمعه
با اسعد بن زراره باجتهاد صورت اشکال پیدا نکند وبقول لیکه گویند فرضیت جمعه در مکه بود خالی از اشکال نیست
شیخ ابن حجر فرماید دور نیست که حضرت جمعه را در مکه بوحی دانسته باشد ولیکن بر اقامت واجتماع مردم برای آن
در مکه قدرت وتمکن نیافته چنانچه تردد دار قطنی حدیثی از ابن عباس نیز درینباب آمده وصحابه از اهل مدینه آنرا
نشنیده وندریافته وآنرا باجتهاد خود پیدا کرده واجتماع نموده وذکر وعبادت ونماز لازم نیست که بجمیع خصوصیاتی
که در جمعه وارد ست بوده وانقدر مقصود کافی ست والله اعلم انتهی بقدر الحاجة باجمله ازین عبارت چند امور مستفاد
شدند اول اقامت از اسعد بن زراره جمعه را پیش از قدوم حضرت صلی الله علیه وسلم وپیش از نزول آیت جمعه
دوم اقامت از آنحضرت صلی الله علیه وسلم جمعه را بمدینه طیبه بعد از نزول آیت جمعه سوم فرضیت جمعه در مکه معظمه
بعد نزول وحی وعدم اقامتش ودران باعث عدم قدرت وتمکن بود پس از اول ودوم مستنبط می شود که اقامت
جمعه در قری جائز ست زیرا که مدینه طیبه قبل از قدوم وهم در ابتدا بعد از قدوم در اقامت حدود وتنفیذ احکام موافق
مسلک کرخی اصلا نبود وچون بغور وتامل ملاحظه کرده می شود مسلک بلخی هم باین واقعه صحیحه موافق ومنطبق نمی گردد
بدلیل آنکه در وقت اقامت از اسعد بن زراره جمعه را ونیز در وقت اقامه از آنحضرت صلی الله علیه واله وسلم در مدینه طیبه مساجد
نبودند که در اکبر مساجد وی تخمین وتقدیر عدم گنجایش مردم کرده باشند آری در اول نزول برکت شمول آنحضرت در منازل بنی عمرو بن

تعیین روز اول جمعه

عوف که حوالی قبا بود در مدت اقامة خود البته اساس مسجد قبا فرموده بودند و مدت اقامت سه روز و بروایتے
چهار روز و بروایتے زیاده ازان نقل کرده اند و جائیکه حضرت اول جمعه گزارده بودند مسجد بنود پس آنان در آنجا
مسجد بنا کرده اند که الآن بمسجد جمعه مشهور ست کما هو مستفاد من جذب القلوب بالجمله ازین واقعه صحیحه واضح و لائح گردید
که حدود مصر از جانب شارع علیه السلام مضبوط نیستند محض رای مجتهد ست و بالفرض در زمان اقامة جمعه از اسعد بن زراره
بکثرت مسلمانان بنودند که در اکبر مساجد عدم گنجایش تقدیر کرده شود و در جذب القلوب می نویسد و وی بعد از قدوم مدینه
باین دوازده نفر و بقولی با چهل تن باز اسعاد و اسعد بن زراره در مدینه جمعه اقامة نمود و این اول جمعه بود که در مدینه
بلدهٔ طیبه اقامة یافت انتهی و ظاهر ست که چهل تن در مسجد صغیر نیز گنجایش خواهند کرد و از اکبر مساجد چه گویند و نیز صحت
تادیهٔ جمعه در دیهات از روایت فقیه مستنبط می شود چنانچه در رد المحتار می نویسد وتقع فرضا فی القصبات والقری
الکبیرة فیها اسواق قال ابو القاسم هذا بلا خلاف اذا اذن الوالی او القاضی ببناء المسجد الجامع واداء الجمعة لان هذا مجتهد فیه
فاذا اتصل به الحکم صار مجمعا علیه وفیما ذکرنا اشارة الی انه لا تجوز الجمعة فی الصغیرة التی لیس فیها قاض ومنبر وخطیب
کما فی المضمرات والظاهر انه ارید به الکراهة لکراهة النفل بالجماعة الا تری ان فی الجواهر لو صلوا فی القری لزمهم اداء الظهر
وهذا اذا لم یتصل به حکم فان فی فتاوی الدیناری اذا بنی مسجد فی الرستاق بامر الامام فهو امر بالجمعة اتفاقا علی ما قال
السرخسی فافهم انتهی پس ازین عبارت مستفاد شد که جمعه در قصبات و دیهات خرد یا کلان باذن والی یا قاضی
بالاتفاق فرض واقع خواهد شد و آنچه نوشته که جمعه در دهٔ خرد که در وی قاضی و منبر و خطیب نیستند جائز نیست
پس ازین اشاره مفهوم شد که اگر باشند جائز خواهد شد و بنای مسجد بامر امام پس آن امر ست برای اقامة جمعه
بالاتفاق گویم منبر از شرائط صحت جمعه نیست که بدون آن جمعه صحیح نباشد پس فی زماننا در ولایت محکومهٔ نصاری
وغیره موجب تعذر استیذان یا باعث عدم تعارف و رواج استیذان از سلاطین وقت اتفاق مسلمانان در اقامت
جمعه در قصبات و دیهات خرد یا کلان معتبر خواهد شد و بجای اذن والی قرار خواهد یافت و همچنین بنای مساجد هم
موقوف بر تراضی ایشان خواهد گردید و چنان معلوم می شود که در زمان سابق حق اقامة جمعه منجمله حقوق رعایا بود که بذمهٔ
امرا تعلق داشت چنانچه بخاری در باب الجمعة فی القری والمدن در ضمنی حدیثی از ابن عمر رض آرد وقال سمعت رسول الله
صلی الله علیه وسلم یقول کلکم راع وزاد اللیث قال یونس کتب رزیق بن حکیم الی ابن شهاب وانا معه یومئذ بوادی
القری هل تری ان اجمع ورزیق عامل علی ارض یعملها وفیها جماعة من السودان وغیرهم ورزیق یومئذ علی ایلة
فکتب ابن شهاب وانا اسمع یامره ان یجمع یخبره ان سالما حدثه ان عبد الله بن عمر رض یقول سمعت رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم کلکم راع وکلکم مسئول عن رعیته الامام راع ومسئول عن رعیته الحدیث و در بخاری
مطبوعی در ذیل این حدیث حاشیه نوشته قوله یخبره ای یخبر ابن شهاب رزیقا ان سالما حدثه الخ استدل

به علی ان من کان امیرا علیه ان یراعی حقوق رعیته ومن جملة حقوقهم اقامة الجمعة وبه المطابقة للترجمة انتهی پس
مراعات این حق برائے امرا و تعلق او بایشان در حق رعیت ظاهر بنا بر مصلحت وقت بود که از تعلیل هدایه وبحر مستنبط
می شود که انما کان شرطا للصحة لانها تقام بجمع عظیم وقد تقع المنازعة فی التقدم والتقدیم وقد تقع فی غیره فلا بد منه تتمیما
للامر انتهی و در کفایه شرح هدایه نوشته قوله فی التقدم ای لنفسه التقدیم ای لغیره قوله وقد تقع فی غیره من نحو اداء من سبق
الی الجامع ومن الاداء الی اول الوقت و آخره ومن نصب الخطیب انتهی ومولانا بحر العلوم این تعلیل را تضعیف
وتزئیف کرده اند چنانچه بالا مذکور شد بالجملة معلوم شد که در زمان ما سبق مسلمانان از اهل جاه و حشمت در باب الجمعة
تقدم وغیره در امر اقامة جمع مناقشه ومنازعة میکردند پس بنا بر مصلحت تکمیل این امر تدافع فتنه تنازعه حق
اقامة با امرا و سلاطین مفوض گشت الآن این امور تنازع فیها در مسلمانان اهل جاه مفقود اند حاجت بسلطان و
امیر اصلا نیست فقط اجماع مسلمانان برائے تکمیل امر مذکور تدافع این فتنه درین باب کافیست چنانچه مولانا بحر العلوم
در ارکان اربعه که عبارتش بالا مذکور شده و نیز مولانا رفیع الدین دهلوی علیهما الرحمة در استفتائی که بالا منقول
شده باین معنی اشاره فرموده اند والله اعلم و از امر سوم مستنبط می شود که جمعه در دار الحرب فرض ست و اقامت
او درست صحیح و جائز باستدلال آنکه در زمان فرضیت جمعه یقینا مکه معظمه دار الحرب بود و ارشاد آنحضرت برائے
اقامت شده بود مگر بسبب تسلط وغلبه کفار تمکن و قدرت بر اقامة حاصل نگشت پس مانع از اقامة همین
تسلط بود و پس نوشته اند که در عملداری کفار جمعه صحیح و جائز ست چنانچه در عالمگیری می نویسد بلاد علیها
ولاة کفار یجوز للمسلمین اقامة الجمعة ویصیر القاضی قاضیا بتراضی المسلمین ویجب علیهم ان یلتمسوا والیا مسلما
کذا فی المعراج الدرایة انتهی پس ازینجا باطل شد قول کسیکه گوید که جمعه در دار الحرب فرض نیست و اقامة
او درو صحیح و جائز نه و نیز نوشته اند که تادیه جمعه در ایام فتنه صحیح ست چنانکه در رد المحتار می نویسد ولو مات
الوالی ولم یحضر لفتنة ولم یوجد احد ممن له حق اقامة الجمعة نصب العامة لهم خطیبا للضرورة کما سیاتی مع انه لا امیر
ولا قاضی ثمه اصلا وبهذا ظهر جهل من یقول لا تصح الجمعة فی ایام الفتنة مع انها تصح فی البلاد التی استولی علیها الکفار
انتهی پس ازینجا ظاهر شد جهالت آنکس که گوید جمعه در ایام فتنه صحیح نیست باوجودیکه صحیح می شود در عملداری
کفار و در ایام حدوث بلوی مسموع می شد که بعضی علمای این زمانه باین وجه فتوی بعدم صحة جمعه داده اند خاتمه تذکره
در بیان تادیه صلوة اربع بعد از جمعه به نیت ظهر بسبب وقوع شک در صحة جمعه و وقوع شک در صحة جمعه ظاهرا بدو وجه
معلوم می شود اول بسبب روایة عدم تعدد جمعه در یک شهر دوم بسبب شک در تحقق شرائط جمعه بیان اول
باید شنید بدانکه تعدد جمعه در یک شهر در چند جا بر مذهب راجح جائز ست چنانچه از عبارت در مختار واضح می شود
وتؤدی فی مصر واحد بمواضع کثیرة مطلقا علی المذهب وعلیه الفتوی شرح المجمع للعینی وامامة فتح القدیر دفعا للحرج

وعلى المرجوح فالجمعة لمن سبق تحريمة وتفسد بالمعية والاشتباه فيصلي بعدها آخر ظهر وكل ذلك خلاف المذهب فلا يعول عليه كما حرره في البحر وفي المجمع الانهر معزيا للمطلب والاحوط بنية آخر ظهر ادركت وقته لان وجوبه عليه بآخر الوقت انتهى بالجمله تادیه جمعه در یک شهر در چند جا مطلقاً جائز ست شهر کلان باشد یا خرد و در هر دو جانب وی نهر فاصل باشد مانند بغداد یا نه و در میان وی پل باشد یا نه وجمعه در دو مسجد باشد یا اکثر و مقتضای اطلاق اینست که لازم نمی آید که تعدد بقدر حاجت بود پس بتحقیق ذکر کرد امام سرخسی این سخن را که صحیح از مذهب ابی حنیفه رح جواز اقامة جمعه است در یک شهر در دو مسجد یا زیاده از آن و بآن عمل میکنیم بنا بر اطلاق لا جمعة الا فی مصر بجهت تحقق شرط مصر فقط پس بیشک مذهب جواز مطلقا نه زیرا که در التزام ادای جمعه در یکجا موجب حرج ست که مردم را در طی مسافت دراز برای حضور جمعه مشقت خواهد شد و حال آنکه دلیل عدم جواز تعدد یافته نمی شود بلکه قضیه ضرورة مقتضی عدم اشتراط اتحاد موضع ست خصوصاً وقتیکه شهر کلان باشد و بر قول مرجوح زیاده از دو جا جائز نیست چنانچه در بدائع مذکور ست پس برین قول جمعه آنکس صحیح ست که تحریمه وی از دیگران سابق باشد و در صورت معیت و اشتباه فاسد خواهد شد فلهذا بگزارد بعد از جمعه صلوة ظهر بنیت آخر ظهر و بر قول راجح میگزارد که فتوای صاحب بحر چند بار بعدم تادیه ظهر جاری شد بنا بر خوف اعتقاد عدم فرضیت جمعه و در بحر گفته که در فعل آن احتیاط نیست زیرا که جواز تعدد راجح و اقوی ست از روی دلیل هذا ما هو المستفاد من رد المحتار گویم اگر تعدد بقدر حاجت بود اولی و انسب ست زیرا که زائد از قدر حاجت چنانچه سرخسی گفته باعث تقلیل جماعت ست پس در شهر های کلان و همچنین در شهرهای خرد و قصبات و دیهات هر قدر که حاجت باشد تجویز نمایند و بعبارة البحر هكذا وقد افتيت مرارا بعدم صلوة الاربع بعدها بنية آخر ظهر خوف اعتقاد عدم فرضية الجمعة وهو الاحتياط في زماننا ومن لا يخاف عليه مفسدة منها فالاولى ان يكون في بيته خفية انتهى پوشیده نماند که اعتقاد عدم فرضیت جمعه درین زمانه بآنمرتبه رسیده است که بسیاری از عوام و نیز بعضی از خواص جمعه را عمداً ترک کرده اند و این مفسده از تادیه همین صلوة اربع پیدا شده است و ایضاً فیه لقد اطال فی فتح القدیر فی بیان ذلك اطنابا ثم قال انما اكثرنا فيه نوعا من الاكثار لما نسمع عن بعض الجهلة انهم ينسبون الى مذهب الحنفية عدم افتراضها ومنشأ غلطهم ما سياتي من قول القدوري ومن صلى الظهر فالحرمة لترك الفرض وصحة الظهر لما نذكره وقد صرح اصحابنا بانها فرض آكد من الظهر ويكفر جاحدها انتهى اقول وقد كثر ذلك من جهلة زماننا ايضا ومنشأ جهلهم صلوة الاربع بعد الجمعة بنية الظهر وانما وضعها بعض المتأخرين عند الشك في صحة الجمعة بسبب رواية عدم تعددها في مصر واحد وليست هذه الرواية بالمختارة وليس هذا القول اعني اختيار صلوة الاربع بعدها مرويا عن ابي حنيفة وصاحبيه رح انتهى ما في البحر الرائق پس ازین عبارت مستفاد شد که منشاء غلطی جاهلان که عدم فرضیت جمعه را بمذهب حنفیه منسوب میکنند قول قدوری ست که هر که ادا کند ظهر پس حرمت بنا بر ترک فرض ست و ظهر صحیح است و بیشک تصریح کرده اند اصحاب ما که فرضیت جمعه آکد ست از ظهر و منکر وی کافر ست و منشاء جهالت ایشان تادیه اربع ست بعد از جمعه بنیت ظهر و اختراع کرده اند این را بعضی از متاخرین وقتیکه شک واقع شده در صحت جمعه بسبب روایة عدم تعدد جمعه

دریک شہر واین روایۃ غیر مختار است واحتیاطاً صلوٰۃ اربع بعد از جمعہ نزد ابو حنیفہ وصاحبان فرض نیست گویم قول قائلین متفرع است برین اصل کہ فرض وقت اصل
بروز جمعہ نزد حنفیہ سوای از ظہر است وجمعہ بدل است از وی نہ اصل ولیکن امر بادای جمعہ برای اسقاط ظہر است بنا برین چون ادا خواہد کرد قبل از وی
جمعہ صحیح خواہد شد نزد ما اگرچہ اقتصار بر ظہر حرام است ونزد ائمہ ثلثہ ظہر صحیح نیست زیرا کہ فرض وقت واصل نزد ایشان جمعہ است ہکذا فہم من
کتب الفقہ بالکہ صاحب رد المحتار بر قول بحر کہ انہ لا احتیاط فی فعلہا کلام کردہ حیث قال اقول وفیہ نظر بل ہو الاحتیاط بمعنی الخروج عن
العہدۃ بیقین لان جواز التعدد وان کان ارجح واقوی دلیلا لکن فیہ شبہۃ قویۃ لان خلافہ مروی عن ابی حنیفۃ ایضا واختارہ
الطحاوی والتمرتاشی وصاحب المختار وجعلہ العتابی الاظہر وہو مذہب الشافعی والمشہور عن مالک واحدی الروایتین
عن احمد کما ذکرہ المقدسی فی رسالۃ نور الشمعۃ فی ظہر الجمعۃ بل قال السبکی من الشافعیۃ انہ قول اکثر العلماء ولا یحفظ عن
صحابی ولا تابعی تجویز تعددہا اہ وقد علمت قول البدائع انہ ظاہر الروایۃ وفی شرح المنیۃ عن جوامع الفقہ انہ
اظہر الروایتین عن الامام قال فی النہر وفی الحاوی القدسی وعلیہ الفتوی وفی التکملۃ للرازی وبہ ناخذ اہ فہو حینئذ
قول معتمد فی المذہب لا قول ضعیف ولذا قال فی شرح المنیۃ اولی ہو الاحتیاط لان الخلاف فی جواز التعدد وعدمہ
قوی وکون الصحیح الجواز للضرورۃ للفتوی لا یمنع شرعیۃ الاحتیاط للتقوی اہ قلت علی انہ لو سلم ضعفہ فالخروج عن خلافہ
اولی فکیف مع خلاف ہؤلاء الائمۃ وفی الحدیث المتفق علیہ فمن اتقی الشبہات استبرأ لدینہ وعرضہ ولذا قال بعضہم فیمن
یقضی صلوٰۃ عمرہ انہ لم یفتہ منہا شیئ لا یکرہ لانہ اخذ بالاحتیاط وذکر فی القنیۃ انہ احسن ان کان فی صلوٰۃ خلاف
المجتہدین ویکفینا خلاف ما مر وفی القنیۃ لما ابتلی اہل مرو باقامۃ الجمعتین فیہا مع اختلاف العلماء فی جوازہما
امر ائمتہم بالاربع بعدہا حتما اہ ونقلہ کثیر من شراح الہدایۃ وغیرہا وتداولوہ وفی الظہیریۃ واکثر مشائخ بخاری علیہ
لیخرج عن العہدۃ بیقین ثم نقل المقدسی عن الفتح انہ ینبغی ان یصلی اربعا ینوی بہا آخر فرض ادرکت وقتہ ولم اؤدہ
ان تردد فی کونہ مصرا او تعددت الجمعۃ وبالجملۃ فقد ثبت انہ ینبغی الاتیان بہذہ الاربع بعد الجمعۃ لکن بقی الکلام فی
تحقیق انہ واجب او مندوب قال المقدسی ذکر ابن الشحنۃ عن جدہ التصریح بالندب وبحث فیہ بانہ ینبغی ان یکون عند
مجرد التوہم اما عند قیام الشک والاشتباہ فی صحۃ الجمعۃ فالظاہر الوجوب انما اطلنا فی ذلک لدفع ما یوہمہ کلام الشارح
تبعا للبحر من عدم فعلہا مطلقا نعم ان ادی الی مفسدۃ لا یفعل جہارا والکلام عند عدمہا ولذا قال المقدسی نحن لا نامر
بذلک امثال ہذہ العوام بل ندل علیہ الخواص ولو بالنسبۃ الیہم انتہی ملخصا بالجملہ ازین عبارت بطور خلاصہ مستفاد
شد کہ روایت جواز تعدد اگرچہ ارجح واقوی است از روی دلیل ولیکن در وی شبہہ قوی پیدا شد باین سبب
کہ خلاف آن از ابو حنیفہ رح و دیگر ائمہ و فقہا مروی است پس روایت عدم جواز تعدد درین وقت معتمد در مذہب
بر آمد نہ قول ضعیف پس بنا برین احتیاطاً تادیہ اربعہ بعد از جمعہ در صورت توہم مستحب است ودر صورت شک
واشتباہ واجب واین طوالت کلام دریں باب برای آن کردہ شد کہ در بحر مطلقاً بعدم تادیہ اربعہ فتوی

داده و شارح نیز درین امر اتباع او کرده پس برای دفع این وهم این تقریر طویل واقع شد آری اگر تا دیه اربع
بمفسده گردد بر ملا ادا نکنند و کلام مانرد عدم مفسده است فلهذا گفت مقدسی ما امر نمیکنیم باین اربع مانند اینکه
عوام را بلکه دلالت میکنیم بروی خواص را اگرچه نسبت بطرف ایشان باشد گویم ظاهرا استدلال ایشان در باب عدم
جواز تعدد بجز این معنی که تجویز تعدد جمعه از صحابی و تابعی محفوظ نیست معلوم نمیشود و نصی در منع آن وارد نشده چنانچه
خود در رد المحتار بآن تصریح کرده که و لم یوجد دلیل عدم جواز التعدد پس این استدلال ضعیف و ناتمام ست زیرا که
عدم محفوظیت تجویز تعدد از صحابی و تابعی ظاهر و الله اعلم از چند وجه معلوم میشود یا آنکه در آنوقت حاجت تعدد
در اقامت جمعه نبود یا آنکه از رای خود بمقتضای مصلحت وقت بلحاظ تقلیل جماعت در صورت تعدد باعث
مردم یا بوجه دیگر این تجویز نکرده باشند یا بجهة اثبات عدم جواز تعدد ازین وجوه محتمله مادامیکه نصی وارد نشده
باشد خیلی ضعیف ست اگر گویند محتمل ست که نصی در نفس الامر وارد باشد که صحابه و تابعین بران آگاه باشند
گو مارا معلوم نیست و آنچه صاحب رد المحتار نفی آن کرده بحسب علم خود کرده پس از نفی نفس الامر لازم نمی آید
گوییم اگر در نفس الامر وارد بودی پس از صحابه و تابعین مروی بودی پس این دلالت صریح ست بر این معنی که در
نفس الامر وارد نیست و از احتمال ورود ثابت نخواهد شد زیرا که محتمل صلاحیت حجت ندارد و نیز در اصول فقه
مینویسند که چون مطلق و مقید در یک حادثه و یک حکم وارد شوند مطلق بر مقید محمول خواهد شد بالاتفاق زیرا که
یک حکم قبول دو وصف متضاد نمیتواند کرد کما هو المستفاد من التوضیح و غیره پس فیما نحن فیه نص مصر
که مطلق واقع ست و بمقابله آن نص مقید وارد نشده که محمول کرده شود گو قاعده حمل موجود ست
که آن اتحاد حادثه و اتحاد حکم ست بر اطلاق خود باقی خواهد ماند بالاتفاق و نیز در توضیح مینویسند که تقیید
موجب تغلیظ و مساوات ست حیث قال و لنا قوله تعالی لا تسئلوا عن اشیاء ان تبد لکم تسؤکم فهذه الایة
تدل علی ان المطلق یجری علی اطلاقه فلا یحمل علی المقید لان التقیید یوجب التغلیظ و المساواة کما فی بقرة بنی
اسرائیل و قال ابن عباس رض ابهموا ما ابهم الله تعالی و اتبعوا ما بین الله ای اترکوه علی ابهامه و المطلق مبهم
بالنسبة الی المقید المعین فلا یحمل علیه انتهی ملخصا بالجمله ازین عبارت باستدلال آیه کریمه و قول ابن
عباس مستفاد شد که تقیید موجب تغلیظ و مساوات ست چنانچه در مقبرهٔ بنی اسرائیل واقع شد و مطلق
مبهم ست به نسبت مقید معین پس این حجه محمول بر مقید معین نخواهد شد پس فیما نحن فیه نیز نص مصر که
لا جمعة الا فی مصر جامع مطلق واقع ست و مبهم ست به نسبت مقید معین بقید عدم جواز تعدد پس نیز این مطلق
مبهم بهمین کلیه بر مقید معین محمول نخواهد شد زیرا که تقیید موجب تغلیظ و مساوات ست از جانب شارع چنانچه
در قصهٔ بقرهٔ بنی اسرائیل رو داده مولانا حضرت شاه عبد العزیز صاحب قدس سره در فتح العزیز میفرمایند

که در حدیث شریف بروایت ابو هریره رضی الله عنه و دیگر صحابه رضوان الله علیهم اجمعین وارد شده که اگر
بنی اسرائیل ادنی گاو را گرفته ذبح میکردند کفایت میکرد لیکن ایشان بر خود سخت گیری کردند حق تعالے نیز
بر ایشان سخت گیری فرمود انتهی پس درین ماده نیز قول راجح را که مطلق مبهم ست و در وی آسانی از جانب
شارع ست ترک کرده و قول مرجوح را که مقید معین ست و در وی سختی و ضیق ست اختیار خواهند کرد
پس از جانب شارع نیز سخت گیری خواهد شد که بترک آن بروز فردا ملام و معاتب خواهند گردید فلهذا بر ما
لازم ست که نص مصر را که مطلق مبهم واقع ست بر اطلاق و ابهام خود بگذاریم چنانچه آنحضرت صلی الله علیه وسلم
گذاشته و این برای آسانی ست بر امت حاصلش این ست انچه از جانب شارع مطلق مبهم واقع ست او را همین
طور باید گذاشت و بر مقید معین حمل نباید کرد و نیز از قاعدۂ مضبوطۂ اهل اصول معلوم میشود که مقصود شارع
در دین آسانی و دفع حرج ست چنانچه از اشباه و نظائر که در قاعدۂ رابعه مینویسد مستفاد میشود المشقة
تجلب التیسیر والاصل فیها قوله تعالی یرید الله بکم الیسر ولا یرید بکم العسر وقوله تعالی وما جعل علیکم فی الدین من
حرج وفی الحدیث احب الدین الی الله تعالی الحنیفیة السمحة قال العلماء یخرج علی هذه القاعدة جمیع رخص
الشرع وتخفیفاته واعلم ان اسباب التخفیفات فی العبادات وغیرها سبعة الی ان قال السبب السادس العسر
عموم البلوی انتهی ملخصا وتفریعات درین سبب بسیار مذکور اند از انجمله میگوید ولیس من القراءة شیئا حتی
الفاتحة عملا بقوله تعالی فاقرؤا ما تیسر من القرآن والتعیین بحیث لا یجوز غیره عسر واسقط القراءة عن الماموم
بل منعه منها شفقة علی الماموم دفعا للتخلیط منه کما یشاهد بالجامع الازهر الی ان قال السبب السابع النقص
فانه نوع من المشقة فناسب التخفیف وهذه فوائد مهمة نختم بها الکلام علی هذه القاعدة الی ان قال الفائدة
الثالثة المشقة والحرج انما یعتبران فی موضع لا نص فیه واما مع النص بخلافه فلا انتهی ملخصا بالجمله از قاعدۂ
مضبوطه المشقة تجلب التیسیر که اصل آن از نصوص و احادیث ثابت است و جمیع رخص شرع و تخفیفات وی از این
قاعده می برآیند معلوم شد که اسباب تخفیفات در عبادات وغیره هفت اند از انجمله سبب سادس عسر و بلوی ست
و تفریعات درین سبب بسیار مرقوم اند که از انجمله مینویسد که امام ابو حنیفه برای قراءة چیزی از قرآن تا آنکه فاتحه
را معین نکرده بنا بر عمل بر اطلاق نص فاقرؤا ما تیسر من القرآن و تعیین باین حیثیت که غیر فاتحه جائز نباشد موجب عسر ست
و ساقط کرد قراءة را از ماموم بلکه منع کرد او را از ان بنا بر شفقت بر ماموم برای دفع خلط از ان و از انجمله سبب سابع
نقص ست که نوعے ست از مشقت پس مناسب ست در وی تخفیف و چند فوائد اند که کلام را بآنها برین قاعده
ختم کرده و از انجمله فائدۂ ثالثه مشقت و حرج ست و این هر دو معتبر در ان موضع خواهند شد که در روے نص
وارد نشده باشد و در منصوص معتبر نیستند پس مسئله متنازع فیه نیز برین اصل متفرع خواهد شد

[illegible]

وبر تفریع که در سبب سادس نوشته نیز منطبق خواهد گردید زیرا که تعیین یک موضع برای اقامت جمعه باین حیثیت که زیاده از ان جائز نباشد موجب حرج ست زیرا که مردم را در حضور جمعه طرف مسجد جامع خصوص در شهرهای بسیار کلان مانند کلکته وغیره در طی مسافت طویله خیلی مشقت وحرج واقع خواهد شد ونیز در التزام اتحاد موضع اقامت دیگر حرج عظیم واقع ست که یک مکان گنجایش مردم در همچنین شهرها محال ست پس بنابر دفع مشقت وحرج از مردم بمقتضای مشقت بر حاضران جامع تجویز تعدد مکان اقامت جمعه واجب لازم آید و در عدم جواز تعدد نصی وارد نشده کما مر ذکره پس مشقت وحرج درین باب معتبر خواهند شد بالجمله آنچه صاحب رد المحتار قول مرجوح را بنا نهاده بر روایات ضعیفه که اصل آنها از احادیث ثابت نمیشود وقول المعتمد فی المذهب وغیر ضعیف نوشته بحکم قضیه کلیه مذکوره از دائره اعتماد خارج شده باز بمرکز ضعف خود عائد گردیده غیر مختار متروک العمل بر آمد وچونکه بنای تادیه اربع مبنی برین بنیاد ضعیف وبی اصل بود لا محاله باین تقریر درهم وبرهم گردید وآنچه صاحب رد المحتار در عبارت منقوله بالا مینویسد که وکون الصحیح الجواز لا ضرورة للفتوی ولا یمنع شرعیة الاحتیاط للتقوی این سخن راست حق ست بشرطیکه عمل باحتیاط منجر بمنکرات ومنهیات نگردد ورنه شرعیة الاحتیاط ممنوع ست چنانچه از کلام عالم ربانی حجة الاسلام امام غزالی علیه الرحمه که در کیمیای سعادت می فرماید مستفاد میشود که واین احتیاطها که عادت صوفیان ست از جورب داشتن وازار بسر گرفتن وآب پاک بیقین طلب کردن وآفتابه نگاه داشتن تا کسی دست دران نکند جهت نیکوست تا آنکه گفته چه آن احتیاطها نیکوست لیکن بشش شرط تا آنکه گفته شرط ششم آنکه این احتیاط بمنکرات ومنهیات ادا نکند چنانچه هر سه بار زیاده کند در طهارت که بار چهارم منهی ست یا طهارت دراز کند ومسلمانی در انتظار وی باشد که این نشاید یا آب بسیار بریزد یا نماز از اول وقت تاخیر کند یا امام باشد واهل جماعت را در انتظار دارد تا آنکه گفته که این چنین کارها بسبب احتیاطی که فریضه نیست مباح نگردد انتهی ملخصا بقدر الحاجة پس ما نحن فیه تادیه اربع احتیاطا اگر منجر بمفسده خوف اعتقاد عدم فرضیت جمعه که از منکرات ومنهیات ست خواهد شد پس درینصورت بسبب احتیاطی که فریضه نیست مباح نخواهد گردید واین اعتقاد فی زماننا ظاهر ست ونیز شیخ عبد الحق محدث دهلوی رح در شرح سفر السعادت می فرماید که بعضی گفته اند که این چهار رکعت که بعد از جمعه احتیاطا به نیت ظهر بگذارد وبهتر آنست که پیش از جمعه بگذارد زیرا که چون جمعه را با جماعت گذارد وپس ازان به نیت ظهر بگذارد اساءة ظنی بمسلمانان لازم آید که نمازیکه گذارده اند فاسد بود انتهی بقدر الحاجة گوییم این اساءة ظنی بمسلمانان در صورت گذاردن این چهار رکعت پیش از جمعه نیز متصور ست زیرا که گذاردن وی بنابر همین خیال ست که نمازیکه ادا خواهند کرد

فاسد خواهد شد و پر ظاهر ست که اساءة ظن بمسلمانان بحکم آیهٔ کریمه یا ایها الذین امنوا اجتنبوا کثیرا من الظن
ان بعض الظن اثم حرام ست پس هرگاه که احتیاط مستلزم حرام باشد تادیهٔ آن مطلقاً جائز نخواهد
شد بالجمله قول صاحب البحر الرائق که انه لا احتیاط فی فعلها لانه العمل باقوی الدلیلین از راه انصاف
درینمقام غایت احسن و انسب ست زیراکه در تعمیل برین قول از هر دو محظور مذکور یعنی اعتقاد عدم فرضیت
جمعه و اساءهٔ ظن محفوظ میمانند و ایچ خشی مذکور در عبارت منقوله بالا نمیرسید لکن بقی الکلام فی تحقیق انه واجب
او مندوب و قال المقدسی ذکر ان الشحنة عن جده التصریح بالندب و بحث فیه بان ینبغی ان یکون عند مجرد
التوهم اما عند قیام الشک و الاشتباه فی صحة الجمعة فالظاهر الوجوب پس بر تقدیر تسلیم صحت تادیه اربع
در حکم وجوب بحالت قیام شک و اشتباه کلام ست زیراکه توهم و شک در لغت بمعنی گمان آمده و هو
خلاف الیقین و اشتباه بمعنی پوشیده کما هو المستفاد من الصراح پس اشتباه نیز خلاف یقین برآید
و همچنین اصطلاح فقها نیز معلوم میشود چنانچه در اشباه و نظائر در فائدهٔ ثانیه که متعلق بقاعدة الیقین
لا یزال بالشک ست مینویسد الشک تساوی الطرفین و الظن الطرف الراجح و هو ترجیح جهة الصواب
و الوهم رجحان جهة الخطاء و اما اکبر الرای و غالب الظن فهو الطرف الراجح اذا اخذ به القلب و هو المعتبر
عند الفقهاء کما ذکره اللامشی فی اصوله و حاصله ان الظن عند الفقهاء من قبیل الشک لانهم
یریدون به التردد بین وجود الشیء او عدمه سواء استویا او ترجح احدهما و لذا قالوا فی کتاب الاقرار
لو قال له علی الف فی ظنی لا یلزمه شیء لانه للشک انتهی و غالب الظن عندهم ملحق بالیقین و هو الذی
یبتنی علیه الاحکام یعرف ذلک من تصفح کلامهم فی الابواب صرحوا فی نواقض الوضوء بان الغالب
کالمتحقق و صرحوا فی الطلاق بانه اذا ظن الوقوع لم یقع و اذا غلب علی ظنه وقع انتهی ما فی الاشباه
و الصافیه فی القاعدة السادسة و الشبهة بالشبه الثابت و لبس بثابت بالجمله از تحریر صاحب اشباه
و نظائر معلوم شد که نزد فقها ظن و توهم و اشتباه همه ملحق بشک اند که مراد ایشان بآن تردد ست
در میان وجود شیء و عدم وی هر دو طرف مساوی بودند یا یکی را بر دیگری ترجیح بود اگرچه حد این
چهار فی الجمله متفاوت اند الا در اصل معنی تردد مشترک اند و لیکن اکبر رای و غالب ظن ملحق
بیقین ست زیراکه معنی تردد در حد این هر دو مفقود ست و احکام از ندب و وجوب هر یک
ازین اقسام مذکوره از تفریعات که درین عبارت منقول اند می برآیند چنانچه بر ماهران فن فقه
و اصول پوشیده نخواهد شد بالجمله حکم بوجوب در صورت غالب ظن و اکبر رای کرده خواهد شد
و در صورت توهم و شک و اشتباه بندب چنانچه از تفریعات مذکوره مستفاد میشود پس حکم کردن

بوجوب در صورت قیام شک واشتباه خلاف لغت واصطلاح فقهاست وانچه محشی مذکور در عبارت رد المحتار نوشته وانما اطبنا فی ذلک لدفع ما یوهمه کلام الشارح تبعا للبحر من عدم فعلها مطلقا الخ پس میگویم منع کردن شارح از روی واتباع بحر از تادیۀ اربع مطلقا بر تقدیر خوف مفسدۀ اعتقاد عدم فرضیت جمعه از راه انصاف امریست معقول زیراکه این خوف چنانکه در ادای جهر متصورست در خفیه نیز متصور آری اینقدر فرق البته هست که در جهر خوف این مفسده زیاده ترست که بطرف دیگران منجر می شود ودر خفیه فقط بر خود عائد میگردد زیراکه این امر اعتقادیست که از قلب تعلق دارد که جهر وخفیه هر دو درین محل مضر اند وقول مقدسی نحن لا نامر الخ نیز موید کلام بحرست زیراکه وی بلحاظ خوف همین مفسده عوام را باداء اربع حکم نکرده مطلقا وخواص را بروی دلالت نمود پس کلام مقدسی موید کلام صاحب رد المحتارست نعم ان ادے الی مفسدة لاتفعل جهارا نمیگردد گویم خواص را نیز بر تقدیر تادیه ازین مفسده نجات معلوم نمی شود زیراکه تادیه ایشان بهمین اعتقاد خواهد بود که جمعه گزارده ایم فرض واقع می شود یا نه بیان وجه دوم یعنی تادیۀ اربع بعد از جمعه بسبب وقوع شک در تحقق شرائط جمعه بدانکه شکوک از جمله شرائط جمعه که به نسبت شرط مصر وشرط سلطان واقع بود بفضله تعالی کما ینبغی بدلائل روایات کتب معتبره رفع کرده شد وهیچ دقیقه از دقائق شکوک که در ذهن اکثر مردم طاری بود فرو نگذاشته حتی که اقامت جمعه در قصبات وقری از دلائل ثابت کرده واجماع مسلمانان را بآن وجوه که بالا مذکور شدند در امر اقامت جمعه قائم مقام سلطان ساخته ودر باقی شرائط اتفاق ست که کسی را در آنها نزاعی نیست بالجمله جمیع شرائط صحت جمعه متحقق شدند وهیچ عذر برای تادیۀ صلوة ظهر احتیاطا باقی نماند پس الآن در تادیه آن بجز آنکه اجتماع دو فرض در یکوقت لازم می آید وآن غیر مشروع ست هیچ فائده مترتب نیست ودیگر محظور آنچه بالا مذکور شد از اعتقاد عدم فرضیت جمعه ما سارت ظنی مسلمانان بروی اضافه است حاصلش اینست که هرگاه اقامت جمعه بشرائط واقع شد مسقط ظهر خواهد گردید ونیت جمعه بانیطور باید کرد که نویت ان اسقط فرض الظهر عن ذمتی باداء رکعتی صلوة فرض الجمعة نیت میکنم بآنکه ساقط کنم فرض ظهر را از ذمه خود باداء دو رکعت نماز فرض جمعه ودر نماز نیت صلوة ونیت فرض ونیت تعیین ضرورست چنانکه در اشباه ونظائر

می نویسد اما الصلوة فقال فی النهایة انه ینوی الفریضة فی الفرض فقال معزیا الی المجتبی لا بد من نیة الصلوة و نیة الفرض ونیة التعیین حتی لو نوی الفرض لا تجزیه انتهی ومراد از تعیین تعیین نمازیست که در انوقت ادا میکند مثلا ظهر یا جمعه وفقط نیت فرض کافی نیست تنبیه بعضے علمای این زمانه تقریر کرده اند که تادیۀ جمعه محض برای ابقای شعار اسلام ست زیراکه شرط مصر وشرط سلطان که از شرائط صحت جمعه اند فی زماننا مفقود اند پس از فحوای کلام ایشان مفهوم می شود که جمعه فرض نیست تادیۀ او محض بهمین راه است که شعار اسلام ست این عجب تقریرست پس اگر شعار فرض نیست نفل خواهد شد وتادیۀ نفل بجماعة مکروه است چنانچه در رد المحتار می نویسد لا تجوز الجمعة فی الصغیرة التی لیس فیها قاض ومنبر وخطیب کذا فی المضمرات والظاهر انه ارید به الکراهة لکراهة النفل بالجماعة پس فی زماننا قاضی چنانکه

ایشان و سند یعنی حاکم مسلم که اقامة حدود و تنفیذ احکام نماید درین دیار در شهرها و قصبات و قری مطلقاً موجود نیست پس نزد ایشان لامحاله ادای این شعار بطور نفل خواهد شد و در درمختار می نویسد وفی القنیة صلوة العید فی القری تکره تحریماً

ای لانه اشتغال بما لا یصح لان المصر شرط الصحة انتهی قوله صلوة العید ومثله الجمعة قوله بما لا یصح ای علی انه عید والا فهو نفل مکروه لادائه بالجماعة انتهی ما فی رد المحتار پس معلوم شد که تادیهٔ عید و جمعه بجماعت در صورت فوت شرط مصر نفل مکروه است بکراهت تحریمی که مرتکب آن آثم ست و نیز در عالمگیری می نویسد واما النوافل النهار فیخفی فیها حتماً پس بر تقدیر جهر عمداً نیز نماز مکروه تحریمی خواهد شد زیرا که درینجا ترک اخفا که واجب ست لازم آید کما یعلم من کتب الفقه باید که اهل انصاف درین مقام غور و تامل فرمایند که این محظورات که ذکر کرده ایم بتقدیر ایشان که مشعر از عدم فرضیت جمعه است لازم می آید یا نه انصاف شرط است پس اگر بلحاظ این محظورات ترک جمعه میکنند تاهم خوف وبال آخرت ست که امر قطعی متروک می شود چون ادا می سازند درین محظورات مبتلا میگردد غرض در عجب مخمصه گرفتار ست پس نجات ازین محظورات بجز آنکه بفرضیت جمعه قطعاً قائل گردد واز تذبذب برآید نظر نمی آید تکمله در خاطرم ریخت که حاصل و خلاصهٔ این رساله برای تفهیم عوام منتخب گردد و در ذیل خاتمه ثبت نمایم تا که ایشان مستفید شوند و در فهم و اخذ مطلب عاجز نشوند ورنه به نسبت خواص حاجت این خلاصه نبود باید دانست که جمعه فرض عین ست و فرضیت وی بنص قطعی ثابت ست یا ایها الذین آمنوا اذا نودی للصلوٰة من یوم الجمعة فاسعوا الی ذکر الله الآیه ای مومنان وقتیکه ندا داده شود برای نماز بروز جمعه پس بدوید بسوی ذکر خدا و مراد از ذکر الله صلوة جمعه است یا خطبه وی و وجوب خطبه مستلزم وجوب جمعه است کذا قالوا و نیز گویند در تفاسیر آلنست که مراد خطبه و صلوة هر دو ست چه ذکر هر دو را شامل ست و بر هر دو صادق و بحدیث هم فرضیت وی ثابت ست روایت ست از جابر بن عبدالله که گفت که خطبه خواند برای ما رسول الله صلی الله علیه وسلم پس فرمود ای مردمان توبه کنید از گناهان و باز گردید بطاعات حق عز وجل پیش از آنکه بمیرید و ازین عالم درگذرید تا آنکه فرمود که بدانید که خدا تعالی فرض گردانید بر شما نماز جمعه را در محل ایستادن من که اینست در روز من که اینست در ماه من که اینست در سال من که اینست تا روز قیامت پس کسیکه ترک کند جمعه را در حیات من یا ترک کند آنرا بعد از حیات من و او را بادشاهی باشد جور کننده یا عدل اندوزنده بجهت سبک پنداشتن و سهل انگاشتن آن را یا بعلت انکار کردن آنرا پس جمع نکناد حق تعالی تفرقه و پریشانی او را و برکت نده او خدای تعالی در کار وی آگاه باش ای مخاطب و بشنو و قبول نیست مر تارک جمعه را نماز و نه روزه است مر او را و نه زکوة ست او را و نه حج او را و نه هیچ نیکی مقبول ست مر او را تا آنکه توبه کند از ترک جمعه و جحود و استخفاف وی پس اگر توبه کند و رجوع کند از آن گناه رجوع کند حقتعالی بر وی بعفو و رحمت رواه ابن ماجة پس ازین حدیث مستفاد شد که جمعه

تا قیامت جاری خواهد ماند و فرضیت وی مدام باقی ست و نیز معلوم شد که هر که جمعه را بلا عذر قصداً ترک خواهد کرد نماز
و روزه و جمله عبادت و هیچ نیکی وی مقبول نیست و بدعای آنحضرت صلی الله علیه وسلم همواره در پریشانی و تفرقه خواهد ماند
و در کار وی برکت نخواهد شد و در فضیلت روز جمعه حدیثی از ابی لبابه بن عبد المنذر آمده که گفت فرمود پیغمبر خدا صلی الله
علیه وسلم که بدرستیکه روز جمعه مهتر روزها و بزرگتر آنهاست نزد خدا و روز جمعه بزرگتر ست نزد خدا از عید قربان
و عید رمضان و در روز جمعه پنج خصلت ست در روز جمعه پیدا کرد خدا آدم را و فرود آورد اندر وی آدم را و در وی
بمیرانید خدای تعالی آدم را و در روز جمعه ساعتی ست که نطلبد بنده در ان ساعت چیزی را مگر آنکه بدهد او را مادام
که نطلبد چیزی را که حرام ست و در روز جمعه برپا می شود قیامت نیست هیچ فرشته نزدیک گردانیده شده بجانب
حقتعالی و نیست هیچ آسمانی و نیز هیچ زمینی و نه بادها و نه کوهها و نه دریاها مگر آنکه میترسد از روز جمعه رواه ابن ماجه
یعنی از ناگهان برپا شدن قیامت درین روز و حدیثی از ابو هریره رضی الله تعالی عنه در ثواب نماز جمعه آمده
که گفت که فرمود پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم که چون می باشد روز جمعه می ایستند فرشتگان بر در مسجد و می نویسند
نام هر که پیشتر می آید بمرتب و مثل مهجر همچو حال کسی ست که میفرستد شتری را بمکه برای قربانی پستر حال آنکس که پس از وی
می آید همچو حال کسی ست که میفرستد گاو را پس ازان هر که پستر ازان می آید حال او همچو کسیست که میفرستد گوسفند را
پستر آنکه تصدق میکند ماکیانی را پستر آنکه تصدق میکند بیضه را پس چون بیرون می آید امام برای خطبه می پیچند فرشتگان
نامه خود را که مردم را نام نویسی کرده اند و استماع میکنند ذکر را متفق علیه معنی آنست که در اول وقت جمعه برآینده ست
یعنی هر که پیشتر از همه در اول وقت جمعه در مسجد جامع حاضر شود او را ثواب قربانی شتر ست پستر ازان ثواب قربانی
گاو و پستر ازان ثواب قربانی و بنه پستر ازان ثواب صدقه ماکیان پستر ازان ثواب صدقه بیضه و حدیثی در باب
تهدید و تشدید بر ترک جمعه از ابن عباسؓ مروی ست که فرمود پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم کسیکه ترک کند نماز جمعه را
بیضرورت نوشته شود از جمله منافقان در کتابیکه سوده نمی شود و تغییر داده نمی شود و در بعض روایات ثلثا
واقع شده رواه الشافعی یعنی کسیکه ترک کند جمعه را سه بار و احادیث درینباب بسیار وارد اند درینجا تیمناً
برین مذکورات قناعت و اکتفا نمود مسلم مخلص را همین قدر کافی و شافی و نافع ست و منافق و منکر را اگر دفترها از
احادیث بنمایند کفایت نخواهد کرد و نفع نخواهد بخشید و معلوم باید کرد که جمعه در شهر و قصبات و دیهات صحیح و جائز ست
و حاجت بادشاه و امیر در باب امامت جمعه اصلا نیست باتفاق مسلمانان درینباب کافی ست که شخصی را امام مقرر ساخته
عقب وی نماز جمعه ادا کرده باشند و جمعه در دار الحرب و ایام فتنه و غلبهٔ کفار صحیح و درست ست و هر که خلاف
آن گفته محض غلط و باطل ست و مسموع می شد که بعضی علمای این زمانه در ایام حدوث بلوی فتوی بعدم صحت
جمعه داده بودند معلوم نیست که بکدام دلیل این فتوی داده بودند بالجمله جمعه را که از عمدهٔ شعائر اسلام ست و فرضیت

وی از نص قطعی ثابت ست بهر حال و بهر تقدیر ادا باید کرد محض بفقدان بعض شروط بزعم خود که بدلائل ظنیه ثابت ست ترک کردن امر قطعی را خیلی نافهمی و ضعف ایمانی ست و فرضیت جمعه آکد ست از فرضیت ظهر و منکر وی کافر ست و جمعه در یک شهر در چند جا مطلقاً بر مذهب راجح جائز ست شهر کلان باشد یا خرد و لازم نیست که تعدد بقدر حاجت بود گویم اگر تعدد بقدر حاجت بود اولی و انسب ست زیرا که زائد از قدر حاجت باعث تقلیل جماعت خواهد شد پس در شهر های کلان همچنین در شهر های خرد و قصبات و دیهات هر قدر که حاجت باشد تجویز نمایند بالجمله هرگاه که اقامت جمعه در شهر و قصبات و دیهات جائز شد و اجماع مسلمانان در امر اقامت جمعه قائم مقام سلطان گشت و تعدد جمعه در یک شهر بر مذهب راجح مطلقاً جائز گردید پس الآن ادای نماز ظهر بعد از جمعه به نیت آخر ظهر احتیاطاً جائز نخواهد شد زیرا که درینصورت اجتماع دو فرض در یک وقت لازم خواهد آمد و آن غیر مشروع ست و نیز در ادای این نماز اعتقاد عدم فرضیت جمعه لازم می آید که انچه گذارده است فرض واقع نشده پس باین لحاظ بعد از جمعه ظهر احتیاطی ادا میکند و نیز سوء ظنی به نسبت مسلمانان که حرام ست لازم می آید که انچه جمعه گزارده اند صحیح نیست الغرض بفرضیت جمعه قطعاً قائل باید شد و در تذبذب نباید افتاد و اصل و فرض وقت بروز جمعه ظهر ست و جمعه بدل ست از وی که باداے آن ظهر از ذمه ساقط می شود اگر تادیه آن بشرائط باشد و نیت جمعه باین کیفیت باید کرد که نیت باینکه ساقط کنم فرض ظهر را از ذمه خود باداے دو رکعت نماز فرض جمعه و دلائل این اجمال در ذیل تفصیل این رساله همه مذکور اند هر که را حاجت باشد در آنجا به طلبد والله اعلم بالصواب و ما علینا الا البلاغ و علی الله الحساب ربنا لا تؤاخذنا ان نسینا او اخطانا

صلی الله علی سیدنا و مولانا محمد و آله و اصحابه اجمعین۔

قطعهٔ تاریخ کتاب مستطاب جناب مولانا و مرشدنا دام ارشاده از واحد علی وحید ساکن مسوه

کتاب جبسے یہ تصنیف ہو چکی کامل نماز جمعہ مین کسکو کلام ہے تو ہے فرض	تو تذکرہ یہی ہر سیر و ہر جوانین ہر کتاب حق سے ثبوت اسکا انس و جان ہین عدو ہے وال ادنہ سے تا ہو آئینہ	مولف اسکا مرادات دو جہان پائے بر آئے ... وحید سخن شناس مدام کہ فرض عین ادنہ ابھی جہانین ہے	عجب مذاق ہر ایک اسکی داستان مین ہے طبیعت اپنی عجب چکرا ین ہے آن مین ہے

قطعهٔ تاریخ کتاب تذکرة الجمعه از نتائج طبع میر تجمل حسین متخلص به تجلی ساکن قصبهٔ ایران ضلع فتحپور

هادی دین مولوی عبد السلام زین کتاب جمعه کرده اشتهار	حاجی و حافظ ولی کردگار گفت تاریخش تجلی حسین	در جهان بهر ثبوت فرض عین نصف هشت و شانزده بست و چهار

خاتمة الطبع رسالہ نافع عام مومنین فرضیت جمعہ مین جو قطعاً و یقینی ہے واسطے افادت اہل ایمان کے عالم دیندار حاجی حافظ جناب مولوی عبد السلام صاحب نے تالیف کیا بار سوم مقام لکھنؤ مطبع نامی منشی نولکشور مین ماہ مارچ [illegible] مطبوع ہوا